

EVOLUȚIA RAPORTURILOR DINTRE AȘEZĂRILE MILITARE ȘI CIVILE LA DUNAREA DE JOS

Al. Suceveanu

Considerațiile din rîndurile de mai jos nu au — și nici nu pot avea — pretenția să rezolve una din cele mai disputate probleme ale sistemului administrativ-militar roman și anume rolul castrelor și al *canabae-lor* adiacente față de vechile așezări indigene, dezvoltarea ulterioară a acestora și deci consecințele situației date pentru evoluția procesului de romanizare vizut prin prisma acelui de urbanizare. Chiar dacă în concepția noastră romanizarea din provinciile dunărene ar trebui urmărită cu precădere în mediul rural, acolo unde a existat o intensă viață anterioară stăpînirii romane și unde s-ar putea deci surprinde influență leni grefată a civilizației romane asupra unor comunități care au suportat cuțit ordinei impuse de autoritatea imperială, în vreme ce orașele romane au dispărut fără a lăsa nici o urmă din structura lor urbană, este în afară de orice îndoială că la momentul dat, din punctul de vedere al administrației romane, cetatea constituia placa turnantă a romanității provinciale.

După cum se știe, în tinutul dintre Dunăre și Marea Neagră, urbanizarea are antecedente care țin de perioada greacă, stăpînirea română nefăcind decât să încurajeze în continuare dezvoltarea unor orașe care de mai multă vreme jucau rolul unor mesageri ai unui mod de producție care va căuta să cîștige teren în față celui posedat de comunitățile indigene. Pe de altă parte însă necesități strategice au impus, odată cu anexarea oficială a acestui ținut, fixarea unor coruri de trupă de ale căror raporturi cu așezările indigene urmează să ne ocupăm în continuare, nu înainte însă de a trece în revistă teoriile generale despre această problemă.

Cum era și firesc, opinia care a prevalat pînă la un moment dat a fost aceea a lui Th. Mommsen, după care din *canabae-le* lagărelor de legiune se vor dezvolta viitoarele orașe, supuse desigur evoluției municipale romane¹. Menționind doar ponderea contribuției lui A. Schulten, privind organizarea teritoriilor legiunilor², se cuvine să amintim reala cotitură pe care a marcat-o intervenția lui O. Bohn, care susține dezvoltarea independentă a *canabae-lor* față de așezarea civilă (*vicus, civitas*) îngă care a luat ființă castrul, acestea dispărind odată

¹ Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1895, p. 176 și urm.

² A. Schulten, *Hermes*, XXIX, 1894, p. 481—516.

cu plecarea legiunii³. Confirmată de descoperirile epigrafice de la Troesmis (Iglijă) — valorificate mai de mult de R. Vulpe⁴ — ca și de opinile mai noi privind inexistența unei simbioze în aceste „duble comunități”⁵, teoria lui O. Bohn avea să fie repusă în discuție, recent, de doi invățăți, vestgermanul Fr. Vittinghoff și maghiarul A. Mócsy.

Urindu-i pe primul dintre ei, municipalizarea este strins legată de existența factorului reprezentat de o legiune și nu de orice castru auxiliar — care nu avea canabae; în realitate nu canabae-le se municipalizează ci doar vicus-ul sau civitas indigenă din apropierea castrului; în fine legiunea nu are un control nemijlocit asupra teritoriului ci doar prin intermediul canabaeelor, singurele care su personalitate juridică⁶.

Reluind afirmațiile cercetătorului vest-german, se cuvine să precizăm că municipalizarea nu se arată a fi altă de obligatoriu legată de existența unui castru de legiune, dacă avem în vedere situația de la Tropaeum Traiani (Adamclisi), unde nu poate fi demonstrată nici măcar aceea a unui castru auxiliar⁷. Nici afirmația potrivit căreia numai castrele de legiune aveau canabae nu este mai validă, cînd vreme fa Dimum (Boiene), mică stație între Novae (Srișlov) și Oescus (Gigen) — deci oricum castru auxiliar —, sunt menționate asemenea canabae⁸; ca și la Castra Regina (Regensburg) cu un an înainte ca aici să fie adusă legiunea III Italica, deci în perioada cîn castrul din apropiere de la Kumpfmühl era ocupat de cohors II Aquitanorum civium Romanorum⁹. În ceeace priveste teoria lui O. Bohn, reluată ritos de Fr. Vittinghoff, după care numai aşezările indigene se puteau municipaliza, nu și canabae-le, ea este contrazisă de același Vittinghoff, care afirmă că după Marcus Aurelius era posibilă și municipalizarea canabaeelor¹⁰.

În fine pentru a susține că legiunea nu avea un teritoriu al ei, ar trebui eliminate numeroasele inscripții în care se vorbește de *prata legionis* sau *territorium legionis*, dificultate subliniată chiar de invățătul vest-german¹¹.

Rezultă din cele de pînă acum că principalele carente ale teoriilor lui Fr. Vittinghoff constau pe de o parte în încercarea de a găsi o regulă acolo unde ea nu există — și nici nu se poate altfel, cînd vreme și vorba de situații diferențe ce depind în mare măsură de realitățile preexistente cuceririi romane, care ne rămîn adeseori necunoscute — pe de altă parte în convinsarea ce se degajă din lectura contribuțiilor lui Vittinghoff că pe parcursul primei trei secole ale Imperiului roman nimic nu s-a schimbat în evoluția raporturilor juridice dintre aşezările militare și civile.

Contribuția lui A. Mócsy, un asiduu cercetător al problemelor de organizare militară și administrativă în general, are darul să împlinescă tocmai această ultimă carentă, în măsura în care ea ne înfățează o evoluție a acestor raporturi, în concordanță de altfel cu istoria administrativă a organizației provincial romane¹². Astfel, crede a putea susține cercetătorul maghiar, spre deosebire de secolul I e.n., cînd legiunile și trupele auxiliare aveau în posesiune teritoriul mai

³ O. Bohn, *Germania*, IV, 1926, p. 25—26.

⁴ R. Vulpe, S.C.I.V., IV, 2—4, 1933, p. 557—579.

⁵ F. de Martino, *Storia della costituzione Romana*, IV, 1, Napoli, 1968, p. 671—672 (cu bibliografie).

⁶ Fr. Vittinghoff, în *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, Neumünster, 1968, p. 132—140 și în *Chiron*, I, 1971, p. 259—318 (ambele cu totăși bibliografia problemelor).

⁷ Pentru opiniile formulate în text verii R. Vulpe, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica*, Sofia, 1963, p. 149, iar pentru aceea a existenței aici a unui castru, în ultimă instanță, Em. Popescu, *Studii Clasice*, VI, 1964, p. 194.

⁸ D.M. Pipidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1907¹³, p. 335, r. 71—72. În același sens Em. Doruțiu—Boilă, S.C.I.V., II, 1972, p. 55, n. 28.

⁹ Canabae-le sunt menționate, prescurtat, în inscripția C.I.L., III, 14, 370¹⁴ (173 e.n. cu toate încercările lui Vittinghoff, Chiron..., p. 306 deoarece datează inscripție) în vreme ce legiunea III Italica nu vine aici decât în anul 179 e.n. (C.I.L., III, 13965).

¹⁰ Fr. Vittinghoff, *Studien*..., p. 139. Emilia Doruțiu-Boilă, *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 133—144, nu pare să fi înțeles corect această nuantă, înălțând asupra municipalizării doar a cetei, desigur eventualul are loc oricum începînd din vremea domniei lui Marcus Aurelius.

¹¹ Idem, *Chiron*..., p. 302—303.

¹² A. Mócsy, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. Verträge des 4. Internationalen Limes Kongresses in Süddeutschland*, Köln-Graz, 1967, p. 311—314.

mult sau mai puțin întinsă, caracterizate de Tacitus drept *agri vacui militum usui sepositi*¹⁵, în secolul II e.n. canabae-le își cîștigă o autonomie în conducerea teritoriului, chiar dacă sub directa îndrumare a unităților militare, intereseate în procurarea hranei și a mijloacelor de existență necesară trupelor. Această autonomie îi sfîrșită odată cu domnia Severilor, cînd se constată o progresivă municipalizare a canabaeelor, desprinsă — ca municipii — de autoritatea militară, fără ca aceasta să excludea existența în continuare a unor teritorii rămase sub directul control al castrelor. Reflectînd intensificarea procesului de urbanizare, această separare se explică prin generalizarea impozitului în natură *annona militaris*, percepuit acum în tot Imperiul, așa cum a demonstrat-o mai de mult D. van Berchem¹⁶.

Chiar dacă în această viziune nu se discută decît strict raporturile dintre castre și canabae, ignorindu-se astfel decisivul aport al teoriilor lui O. Bohn, socotim că teoria invățătului maghiar este în principiu acceptabilă, n-ar fi decît pentru că ea pare a fi confirmată, așa cum vom încerca să dovedim în cele ce urmează, de documentele epigrafice dobrogene.

Organizarea de date mai recentă a Dobrogei ca provincie română — începutul domniei lui Vespasian, dacă ipoteza formulată de noi este corectă¹⁷ — exclude, credem, existența a celor agri vacui de care vorbea Tacitus.

In schimb, odată cu domnia lui Traian, asistăm la o profundă reorganizare militară și administrativă a teritoriului dobrogean. Se definitivăză acum nu numai sistemul defensiv al limes-ului dunărean, prin stabilirea unor castre statice la distanțe aproximativ egale — majoritatea auxiliare, în afară de cel de legiune de la Troesmis și stația flotei dunărene de la Noviodunum (Isaccea)¹⁸, ci și suprafetele diverselor teritorii, așa cum ne-o demonstrează hotărnicile de la Histria și Callatis (Mangalia)¹⁹.

Din această perioadă — a doua, în cronologia lui A. Mócsy — datează trei documente care ne vorbesc despre organizarea teritoriori militare. Este vorba mai întîi despre inscripția de la Ulmetum (Pantelimonul de Sus), vicus din teritoriul castrului de la Capidava²⁰ construit de un détachement al legiunii XI-a Claudia sau, mai curînd, V-a Macedonica²¹, în care este menționat în funcția de *quinquennalis* teritoriu Capidavensis civilul C. Iul. Quadratus²², deținător în același timp al titlului de *princeps loci*, șef al unei unități de tip neroman, eventual o obște²³.

A doua inscripție provine de la Noviodunum — probabil stația principală a flotei dunărene²⁴ și-l menționează pe Ti. Claudiu Valens în funcția de *quinquennalis*, alături de doi *magistri*, Celsius Celerianus și Claudiu...²⁵. Lăsînd la o parte faptul că inscripția nu poate fi datată cu precizie în primele trei sferturi ale secolului II e.n., ceea ce este însă probabil, dificultatea principală constă în faptul că titlul lui Ti. Claudiu Valens nu este complet. Astfel ar fi să admitem doar cu

¹³ Tacit, *Annales*, XIII, 54—55.

¹⁴ D. van Berchem, în *Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France*, LXXX, 1937, p. 117—201.

¹⁵ Al. Suciuianu, *Pontica*, IV, 1971, p. 105—123.

¹⁶ O rapidă recere în revista a corporilor de trupe de pe limes-ului dunărean la Em. Condurach, *Istoria Română*, I, București, 1968, p. 484—487.

¹⁷ Pentru hotărnicia histriana, cf. D. M. Pipidi, op. cit., p. 349—355 iar pentru cea calliană, Sc. Lambriță, *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles 1962, p. 328—329.

¹⁸ V. Părvan, *Ulmetum*, II—III, *passim* și, recent, B. Sarie, E.E., IX, A. I, 1961, col. 586—588.

¹⁹ Em. Doruțiu-Boilă, S.C.I.V., 23, I, 1972, p. 52, care diminuiează însă în mod nejustificat importanța teritoriului capidavensis.

²⁰ C.I.L., III, 12491, cu comentariile lui V. Părvan, *Descoperiri noi în Scythia Minor*, A.A.R.M.S.T., II, XXXV, 1913—1913, p. 469 și Gr. Florescu, *Capidava Monografie arheologică*, I, București, 1968, p. 15—19.

²¹ Em. Popescu, *Studii Clasice*, IX, 1967, p. 184—199.

²² V. Părvan, op. cit., p. 502—509 ; Gr. Florescu, E.L.B., XVI, 1, 1948, p. 10—15 ; I. Barnea și colab., *Materiale*, IV, 1967, p. 155—172 ; V. 1959, p. 461—473 ; E. Bujor, G. Simion, *Materiale*, VII, 1961, p. 391—397. O monografie a cetății este încă un deziderat.

²³ Gr. Tocilescu, R.I.A.P., VIII, 1962, p. 283 — V. Părvan, loc. cit.

²⁴ În același sens R. Vulpe, op. cit., p. 154.

²⁵ Pentru constituția premunicipală de la Troesmis vîză articolul lui R. Vulpe, citat în nota 4 precum și cel al Emiliei Doruțiu-Boilă, citat în nota 8.

²⁶ V. Părvan, op. cit., p. 482 n. 2 — J. Weiss, J.G.A.J., XVI, 1912, col. 265—268.

titul de ipoteză, urmându-l în această privință pe V. Pârvan, că Valerii ar fi fost quinquennalis al întregului teritoriu noviodunens, Celerianus și Claudius...nefiind decit magistri într-un viciu din același teritoriu²⁷.

Af treilea document provine de la Troesmis, datează din 163 e.n. — deci din perioada cît legiunea V Macedonica mai staționa aici²⁸ — și menționează construcția unui templu pentru veterani și cetățenii Romanii de aici de către C. Plancius... din Ancyra și M. Insteius ...conducători ai teritoriului troesmens (*territorii Troesmensis*)²⁹. După cum se vede funcția acestora nu este menționată și dacă V. Pârvan, editorul inscripției, se credea în drept să posteze că este vorba de *praefecti*, cu mai multă dreptate R. Vulpe socotește că titlul lor va fi fost tot cel de *quinquennales*, după analogia cu cei de la Capidava și Noviodunum³⁰.

Cu inevitabile dificultăți provocate de starea proastă în care ne-au parvenit aceste documente și, să o recunoaștem, de limitele cunoștințelor noastre în general, socotim că ele reprezintă jaloane demne de luat în considerație pentru confirmarea aserțiunilor lui A. Mócsy. Astfel rezultă că teritoriile a trei unități militare erau conduse de civili al căror titlu este foarte probabil cel de *quinquennales*, desigur după titulatura municipală, și nu de militari. În ce măsură ei vor fi fost încă doar reprezentanții *canabae*-lor, așa cum ar rezulta după A. Mócsy, ne este însă mai greu să o spunem. Nu trebuie uitat faptul că lîngă fiecare din aceste unități militare exista cîte o așezare indigenă — *civitas* la Troesmis și eventual la Noviodunum, viciu mai curind la Capidava³¹ — și că aceasta impunea o repartizare a teritoriului între *canabae* și aceste așezări indigene. Funcția de *quinquennalis* teritoriu pare a reflecta mai curind această conduce bipartita, în sensul că teritoriile aveau nevoie de un organism formal independent atât față de *canabae* cît și față de *civitates*, așa cum a înțeles încă din primul moment V. Pârvan, chiar dacă aserțiunile sale în această privință trebuiesc circumscrisse la primele trei sferturi ale secolului II e.n.³²

Criza din ultimul sfert al secolului II e.n. va aduce schimbări radicale și în problema pe care o cercetăm. Municipalizarea anumitor centre urbane, în care autoritatea militară nu mai este prezentă cel puțin din punctul de vedere administrativ, nu exclude, așa cum s-a arătat, întărirea controlului militar în celelele nemunicipalizate. Aceasta nu înseamnă însă că municipiile vor fi fost scutite de plată impozitului *annonae militaris*.

Dacă, așa cum a demonstrat D. van Berchem, *Itinerarium Antonini* nu mai este de considerat o banală listă de etape cîi o listă a birourilor de percepare a acestui imposiție, ar trebui invocat în primul rînd faptul că majoritatea așezărilor dobrogene figurează în acest Itinerar, detaliu de natură să ne convingă că, indiferent de structura lor administrativă, ele vor fi fost obligate să asigure întreținerea armatei³³. Dar ceea ce interesează aici este maniera în care vor fi fost supravegheata în continuare celelele nemunicipalizate de către autoritățile militare, altfel spus de verificat dacă într-adevăr se poate constata o recrudescență a controlierii militare față de qasauautonomia din perioada precedentă.

Dacă nu ne înseamnă, întru confirmarea acestelui opinii ar putea fi invocate alte trei documente dobrogene, în aparență banale, dar revalorificabile în contextul pe care-l discutăm aici. Este vorba mai întîi de rezolvarea conflictului de hotărnicie din teritoriu cetății Ausdecensiori adusă la îndeplinire în anii 175—176 e.n. de Antennius Antoninus, tribun al cohortei I Cilicum³⁴. Cum se știe localizarea documentului este încă discutabilă³⁵, în care se adaugă faptul că nu suntem informați despre maniera în care va fi fost condus acest teritoriu în perioada precedentă,

²⁷ R. Vulpe, *S.C.I.V.*, IV, 3—4, 1952, p. 574 și 578.

²⁸ Idem, *Acta Antiqua* ..., p. D. 148, și 134.

²⁹ V. Pârvan, *Descooperiri noi* ..., pasolini.

³⁰ D. van Berchem, op. cit., p. 166—181.

³¹ *Itinerarium Antonini*, 224,1—227,4: Sucidava, Axiopolis, Capidava, Carstum, Clus, Berœ, Troesmis, Arribium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia, Halmyris, Vallis Domitia, Ad Salices, Histria, Tomis, Calatis.

³² C.I.L., III, 14.477 = D. Tudor, *A.U.B. Int.*, 3, 1956, p. 45—47. Pentru datarea corectă, după numele guvernatorului P. Helvius Pertinax — menționat în inscripție —, vezi J. Fitz, *Die Laubhöfe der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1956, p. 42.

³³ D. Tudor, op. cit., p. 32. Dubiul ne-a fost confirmat și de E. Comşa.

dar aceasta nu ne împiedică să considerăm că ne aflăm în fața primei hotărnicii făcute manu militari din Dobrogea.

Al doilea document provine de la Buteridava sau vicus Buteridavensis (Mihai Viteazu) din teritoriul histrian și în el se menționează o redelimitare de teren efectuată între anii 198—202 e.n. de către prefectul flotei dunărene M. Vindius Verianus³⁶. Or, dacă Verianus procedează la asemenea operații în teritoriul histrian — în cadrul unui proces de extindere a autorității militare care are explicații mai profunde³⁷ — este sigur că autoritatea se va fi fost de necontestat în teritoriul noviodunens, adică unde se întimplă să știm care va fi fost situația în perioada precedente.

La fel de relevantă ne apare situația pusă în evidență de al treilea document provenind de această dată din teritoriul capidavens, în care este menționată hotărnicia lui Julius Vitales, centurion de legiune, din 229 e.n.³⁸. Asemenea documentului precedent, inscripția pe care o discutăm marchează ea însăși un argument în plus pentru demonstrația pe care o încercăm aici.

Cit privește valoarea probatorie a delimitărilor de teren efectuate de către militari sau civili, ajunge să amintim — aceasta pentru a nu face decit să schităm ceea ce s-ar cere verificat pe o cantitate imensă de documente — că ele nu erau făcute obligatoriu manu militari, cum se mai crede încă, ci că ele erau aduse la îndeplinire de diversi funcționari administrativi, cum ar fi guvernatorul însuși, procuratorul provincial sau o serie de judecători desemnați de aceștia³⁹. Faptul că în Dobrogea dinastiei Severilor întîlnim trei delimitări de teren efectuate de către militari nu poate fi, credem, ușor despins de tendința generală de militarizare a Imperiului, de întărire a controlului militar în teritoriile nemunicipalizate și, în fine, de extinderea și regularizarea impozitului în natură *annonae militaris*.

Ajunsă la sfîrșitul cercetării noastre se cuvine, credem, subliniat aportul decisiv al lui A. Mócsy la problema evoluției raporturilor dintre așezările militare și civile, contribuție pe care am căutat să o corelim cu realitățile dobrogene. Descoberări viitoare vor veni desigur să infirme sau să confirme ipoteza invățăturii maghiare, dar pînă atunci socotim că ne aflăm în fața unei interpretări cu profunde implicații istorico-economice, de natură să ne explică vitalitatea remarcabilă a acestor centre militare care reușesc să supraviețuască catastrofelor invaziilor gotice, constituind între secolele IV—VII e.n. celule apte să perpetueze procesul de romanizare de la Dunărea de Jos.

³⁴ C.I.L., III, 14.447 = I. I. Russu, *S.C.I.V.*, VI, 1—2, 1955, p. 75—88.

Localizarea se datează la Emilia Doruji Boilă, *S.C.I.V.*, XV, 1 1964, p. 132, nr.

³⁵ Al. Suciuveanu, Peuce, II, 1971, p. 155—156 și mai recent în *M.R.H.*, XIII, 2, 1974, p. 217—228.

³⁶ V. Pârvan, Ulmetum, II, 2, p. 389, nr. 26 = Gr. Florescu, *S.C.I.V.*, VIII, 1—4, 1957, p. 317—322.

³⁷ În inscripția C.I.L., III, 856 (Thessalia) cel care efectuează delimitarea este guvernatorul provincial, în cea publicată de P. Ducrucy, *B.C.M.*, XCIII, 1969, II, p. 846—852 (Cipru), procuratorul provincial, iar în cea editată de P. A. Rac Kay, *Hesperia*, XXXIV, 3, 1965, p. 248—253 (Macedonia) un judecător desemnat de guvernator. Interesantă este observația lui Em. Condurachi, *S.C.I.V.*, 194, 1963, p. 382 după care în Dalmatia delimitările de teren erau făcute în secolul I e.n. de către militari iar în secolul II e.n. de către *agrimensores* civili.

L'EVOLUTION DES RAPPORTS ENTRE LES ÉTABLISSEMENTS MILITAIRES ET CIVILS
AU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

Tout en soulignant l'intérêt de ce sujet pour le problème de la romanisation par la voie de l'urbanisation, on passe en revue les diverses opinions des auteurs (Th. Mommsen, O. Bohn, A. Schulten etc.) en s'arrêtant aux récentes théories de F. Vittinghoff et A. Moesky. Suivant le savant allemand les camps militaires n'ont jamais eu un territoire, les camps auxiliaires n'ont pas développé des canabae et, enfin, ce n'est que des vicis ou des civitates annexes aux camps légionnaires que proviennent les futurs municipes. Suivant le savant hongrois on peut faire la distinction entre le I^e siècle quand les camps avaient des larges territoires, les premiers trois quarts du IIe siècle quand les canabae ont une certaine autonomie et le IIIe siècle quand l'autorité militaire redevenait prépondérante.

Les documents épigraphiques de la Scythie Mineure confirment ces dernières assertions. Tandis qu'au IIe siècle les territoires militaires sont conduits par des *quinquennales* civils (Capidava, Noviodunum, Troesmis), au IIIe siècle on constate plusieurs délimitations des terres effectuées par des militaires (Histria, Capidava, Civitas Ausdecensium).

PROPRIETARI FUNCIAȚI ÎN DOBROGEA ROMANĂ

V. H. Baumann

Constituirea provinciei Moesia Inferior pe la sfîrșitul sec. I e.n. și organizarea ei politico-militară și administrativ-teritorială care i-a urmat, reprezentă efectele unor îndelungă experiențe ale Imperiului de stabilire a unor puternice frontiere naturale în permanență sa competiție cu lumea „barbară”.

În Moesia Inferior, acțiunea de compartimentare teritorial-administrativă, săvârșită la începutul sec. II e.n., consfințea „de jure” o situație „de facto” rezultată dintr-un proces continuu, îndelungat și original de colonizare a acestui teritoriu. Această acțiune, întreprinsă pe verticală¹, stabilește limitele tuturor celulelor economico-sociale ca și raporturile lor de natură juridică și fiscală.

Regimul proprietății fiind condiționat atât de caracteristicile naturale ale acestor unități, care la vremea aceea nu permiteau constituirea unor mari latifundii, cît și de relațiile deja existente la venirea romanilor, în teritoriile coloniilor pontice, implica o întrebuitare paralelă a mării de lucru servile și a celei libere din satetele bătănești, depozitate de pământuri.

În aceste condiții, un rol important aveau să-l joace în viața economică, socială și culturală a provinciei, mica și mijlocia proprietate rurală de tipul fermelor rustice — aşa numita „villa” sau „praedium”.

Sub aspectul său rustic sau suburban, „villa” reprezenta tipul de proprietate cel mai adecvat condițiilor locale, născut atât din necesitățile Imperiului de extindere sistematică și uniformă a provinciei, cît și din forma cea mai reală de stabilitate a pământului de către veterani, cetățeni români sau peregrini.

Importanța deosebită a „villae”-lor în istoria provinciilor romane rezidă din aceea că ele fac proba afluinței de populație română și a intensității romanizării în diferite zone-istoricește conurbate². În acest sens „villa” română reprezintă un document economic, social și demografic de prim ordin.

Caracteristicile sale structurale, rezultante din asocierea părții productive („pars fructuaria”) locuinței propriu-zise („pars urbana”) în care se transferă decorul și confortul unei locuințe urbane, evidentând, de cele mai multe ori, prezența per-

1. Fenomen relevat de numerosi „termini” descoperiți în Dobrogea: la Vadu, lângă Histria („fines terrae vicis”) — C.I.L. III, 13428; piatră de hotărnicie în teritoriul tomitan la hotarul moșiei lui Tib. Cl. Firminus (cf. V. Pârvan, Începuturile vieții romane în Gurile Dunării, București, 1922, p. 140); hotărnicia lui Ovinius Tertulus în lectura lui I. I. Russu (Un hotăr de hotărnicie în Scythia Minor, SCIV, VI, 1-3, 1935, p. 30); inscripția de delimitare a hotarelor cetății Ausdecensior, în lectura lui D. Tudor (V. Analele Universit. Buc. nr. 5, 1935, p. 59 și urm.; inscripții grecești de delimitare a limitului casianilor de pe stîncile de la Seremeni (v. V. Pârvan, Descoperiri noi în Scythia Minor, ARMSI s. II, tom. XXXV, Buc., 1912, p. 398).

2. Antonio Prova, L'arte di Roma e del mondo romano, Torino, 1961, p. 312.